

Rasna določila govornice telesa

ASJA NINA KOVAČEV

POVZETEK

V začetku 20. stoletja so se močno uveljavile različne rasne in konstitucionalne teorije osebnosti in govornice telesa. Najbolj popularne so bile v Nemčiji, kjer se je rasizem najbolj razširil. Njihovi avtorji so poudarjali rasno pogojenost psihičnih in fizičnih potez, ki naj bi jo bilo mogoče prepoznati s proučevanjem fiziognomskih in konstitucionalnih značilnosti pripadnikov različnih ras ter z opazovanjem njihovega ekspresivnega vedenja. Pojavilo se je veliko rasnih klasifikacij in njihovih natančnih opisov. Toda nobena od njih ni temeljila na resnih empiričnih dokazih, ampak so se njihovi avtorji sklicevali predvsem na lastno intuicijo in se poskušali predstaviti kot poglobljeni poznavalci rasnih razlik. Tako so se tudi zaščitili pred kakršno koli kritiko lastnih pojmovanj, saj so kritikom vedno očitali nenadarnost in pomanjkanje intuitivnih sposobnosti. Njihove teorije lahko pojmujeemo kot izraz njihove obremenjenosti z rasnimi predsodki. Poleg tega so skrajno spekulativne in preplavljene s konceptualnimi fikcijami.

ABSTRACT

RACIAL DETERMINANTS OF BODY LANGUAGE

At the beginning of the 20th century there were established several racial and constitutional theories of personality and body language. They were most popular in Germany, where racism was most widely spread. Their authors stressed the racial determinedness of psychic and physical traits, that was supposed to be recognizable by the studying of the physiognomic and constitutional characteristics of the members of different races, and by the observation of their expressive behaviour. There appeared a lot of racial classifications and their precise descriptions. Still, none of them was based on serious empirical proofs. Their authors referred to their own intuition and tried to protect themselves from any criticism of their conceptions by reproaching the critics lack of talent and intuitive abilities. Their theories could be considered the expression of their having been burdened with racial prejudices. Besides, they are extremely speculative and full of conceptual fictions.

Ideološke implikacije rasnih in konstitucionalnih teorij

V prvih tridesetih letih 20. stoletja se je v germanskem (predvsem v nemškem) kulturnem prostoru pojavila vrsta rasnih teorij telesnega izražanja. Najpogosteje so bile namenjene diskriminaciji (ali celo stigmatizaciji) pripadnikov določene rase ali kulturne

skupnosti. Njihovi avtorji so se opirali na lastno spekulacijo in svoje (večje ali manjše) sposobnosti za argumentiranje lastnih trditev. Večina rasnih teorij temelji na predsodkih, stereotipih in podobnih predpostavkah. Zato bi jim včasih težko pripisali kakršno koli znanstveno vrednost. Največkrat so osnovane na prepričanju, da količino in način posameznikovega telesnega izražanja določa njegov rasni izvor. Pogosto tudi ne morejo (ali niti ne želijo) prikriti svoje rasistične obarvanosti. V svojih diskusijah o dedno pogojenem vedenju nekritično zamenjujejo koncepte rase in biološkega izvora. Poleg tega je iz njih jasno razvidna avtorjeva naklonjenost enemu od opisanih rasnih tipov ter njegovim morfološkim in vedenjskim značilnostim.

Kljub številnim pomanjkljivostim so imele nekatere rasne teorije velik vpliv na vsakdanje in znanstveno mišljenje svojih sodobnikov. Vendar večini od njih ne moremo pripisati nobene znanstvene vrednosti in jih aplicirati na realno telesno izražanje. Ne temeljijo namreč niti na historičnem prikazu govornice telesa v različnih družbah in kulturah niti na njenem neposrednem proučevanju. Zato kljub svoji nazornosti in slikovitosti ne izpolnjujejo pogojev za umestitev med znanstvene prispevke.

Rasne teorije političnih "antropologov"

Med najopaznejše avtorje rasnih teorij telesnega izražanja spada H. Guenther, eden najpomembnejših predstavnikov "politične antropologije tretjega rajha". Guenther (1927) deli "človeštvo" oziroma belo raso na štiri (pod)rase, tj. na nordijsko, zahodno, vzhodno in dinarsko. Te naj bi se psihofizično močno razlikovale. Posebej obravnava psihološke in anatomske razlike med njimi. Anatomske razlike dodaja še značilnosti telesnega izražanja, ki naj bi bile posledica psihičnih lastnosti.

TABELA 1: Psihološke in izrazne značilnosti Guentherjevih (1925, 1927) rasnih tipov

RASA	PSIHOLOŠKE ZNAČILNOSTI	TELESNO IZRAŽANJE	TELESNA POZICIJA
nordijska	• molčечnost • zadržanost • hladnost	• obvladanost • zaprtost • zadržanost	"zadržana"
zahodna	• emocionalnost • duhovni nemir • igrivost	• verbalna in neverbalna ekspresivnost • živahno gibanje • mehki in zibajoči gibi • igralski dar	"teatralična"
vzhodna	• varčnost • počasnost • previdnost	• manjša telesna razgibanost • nejasnost • pomanjkanje integracije	"brezoblična"
dinarska	• natančnost • nenadni izbruhi	• odločnost • energičnost • igralski dar • telesno izrazna skromnost	asimilacija zahodnih in vzhodnih pozicij

H. Guenther (1930) obravnava židovske telesne izraze ločeno od štirih temeljnih ras. Tu vzpostavlja dihotomijo med pridobljenimi in vrojenimi telesnimi izrazi. Toda pri tem poudarja, da je treba imeti za usvojitev priučljivih izrazov določene dedne dispozicije. Dedno pogojenost ugotavlja v gibih, ki so skupni vsem Židom, in trdi, da se židovske geste pri napol Židih mešajo z nežidovskimi. Ta pojav naj bi bil posledica njihovega mešanja z drugimi rasami. "Židovstvo", ki ga lahko prepoznamo v židovskih

gestah, naj bi ne bilo omejeno le na Žide, ampak naj bi se pojavljalo pri vseh skupinah ljudi s podobno rasno strukturo. Vanjo umešča tudi mediterance, ki naj bi izvajali gibe s specifično "židovsko obliko". Toda pri tem žal ne poskuša pojasniti njenih kvalitativnih značilnosti. Poleg tega bi lahko večino njegovih postavk o rasni determiniranosti telesnih izrazov označili kot prazne spekulacije, ki jih ne utemelji niti z empiričnimi podatki niti s trdnimi argumenti.

Podobne pristope k proučevanju psihofizičnih razlik med različnimi rasami opazimo še pri nekaterih drugih avtorjih. F. Lenz (1927) trdi, da so za pripadnike "mediteranske" rase značilne predvsem naslednje lastnosti: živahnost, otroška veselost, notranji nemir in močna težnja k izražanju lastnih občutij z besedo in gibom. Mediteranci naj bi bili izredno nadarjeni za gestikuliranje in spektakularnost, kar naj bi se izražalo v živahnosti in pestrosti njihovih gibov. Podobne poteze prepozna Lenz tudi pri črnih. Sem spadajo predvsem otroško pomanjkanje zadržanosti in moči, govorniški dar in živahnost. Te naj bi temeljile na njihovih dednih zasnovah.

Infantilne "mediteranske" vedenjske lastnosti razlaga kot izraz psiho-rasne poteze površnosti oziroma plitvosti, ki naj bi bila nasprotna "globini" nordijskega rasnega tipa. Slednjega naj bi namreč karakterizirala aristokratska sposobnost za samoobvladovanje. "Bliznjevzhodna rasa", ki v Lenzovi klasifikaciji vključuje predvsem Žide, nove Grke in Armence, naj bi kazala precejšnje govorniške sposobnosti. V izražanju misli in čustev z igro in gesto naj bi prekašala vse druge rase.

Tudi Lenz obdeluje rasne značilnosti Židov ločeno od drugih ras. Na podlagi predpostavke, da so Židje posebna "duševna rasa", vzpostavlja nasprotje med Židom in Tevtonom oziroma Germanom. Židovska gibčnost, živahnost in zgovornost naj bi bile prav nasprotni tevtonski molčečnosti in počasnosti. Zato Lenz poudarja, da so Židje rojeni igralci.

Nekoliko milejšo pozicijo do vprašanja rasne determiniranosti govornice telesa je zavzel W. Berger (1954) v svoji novejši publikaciji o "rasnem problemu Židov". Berger trdi, da obstajajo med Alpinci in Židi izredne razlike v gestikulaciji. Te se pojavljajo kljub njihovim fizičnim oziroma konstitucionalnim podobnostim. Interpretirati bi jih bilo treba v skladu z razlikami, ki jih je mogoče identificirati v tradiciji in življenjskih pogojih obeh skupin. Vendar Berger pri tem poudarja, da razlike delno pogojuje tudi rasni izvor. Dokazuje, da se "rasna pogojenost" razlik med skupinama nanaša predvsem na "splošno izrazno energijo", ki se pojavlja na gestualni, vokalni in lingvistični ravni ter temelji na "močnem azijskem rodu" Židov. Specifični "židovski slog" izražanja naj bi pogojevali predvsem narodnostni dejavniki.

Bergerjeva ideja je precej zanimiva. Toda v njegovem tekstu ni nikakršnih informacij o morebitnih empiričnih podatkih, ki bi dokazovali njeno veljavnost, in o metodologiji njihovega pridobivanja. Domnevamo lahko, da temelji na rasnih predhodkih. Zato je ne moremo vključiti med znanstvene teorije.

"Intuitivne" rasne teorije in invertirani, "spiritualni" rasizem

Glavni predstavniki "intuitivnega" rasizma uporabljajo pri proučevanju rasnih determinant telesnih izrazov popolnoma drugačen pristop kot politični antropologi. Njegov najvidnejši predstavnik - Clauss (1933) se pri utemeljevanju svojih hipotez sklicuje na "rezultate" svojih "raziskovanj" in pojasnjuje tudi svojo metodologijo. Edina metoda, ki omogoča izpolnitev zahtev učinkovitega antropološkega mišljenja, je po Claussovemu mnenju "mimična metoda". Vendar ta ni dostopna vsakomur, ampak le tistim, ki imajo "določen intuitivni dar". Zato jo lahko uporabljajo le nadarjeni posamezniki in z njo ugotavljajo "tipične" oziroma "rasne" telesne izraze različnih ljudi.

Clauss trdi, da so le redki sposobni konstruirati psiho-rasno teorijo. Zato zagovarja stališče, da prava antropologija ne more uporabljati postopkov empiričnega opazovanja in kvantitativne primerjave. Ti naj bi namreč omogočali le identifikacijo zunanjih lastnosti pripadnikov različnih ras, ne pa tudi njihove bistvene narave. Pri proučevanju psihofizičnih značilnosti rase naj bi bil odločilen način izbiranja proučevanih primerov, ne pa njihovo število. Njihova izbira ni rezultat logičnega sklepanja, ampak življenja in intuicije. Zato je treba za identifikacijo "rasnega" v telesnih gibih podoživeti psihični proces, ki ga ti odsevajo.

Doživljaj je navadno zgolj hipen in ga ni mogoče objektivno proučevati. Clauss zato primerja človeško telo z odrom, na katerem se izražajo psiho-rasne poteze posameznika v obliki obraznih izrazov, telesnih gibov, glasu ipd. Vsak telesni gib naj bi vseboval rasno pogojeni "izrazni material", medtem ko naj bi ga determiniral "izrazni slog".

Po Claussu ima vsaka rasa značilno dušo in telo, za vsako rasno telo-dušo pa obstaja tipični način ekspresivnega gibanja. Telesni slog mora biti usklajen z izraznim slogom in doživljajem, poudarja Clauss. Zato meni, da doživljaja nordijske duše ne more izraziti nenordijsko telo. Nordijski trup naj bi bil namreč oblikovan v posebnem slogu, ki naj bi mu omogočal le takšno gibanje, kot ustreza zgradbi njegovega telesa.

Clauss (1925, 1933) razlikuje šest različnih tipov ljudi, za katere predpostavlja, da se razlikujejo po temeljnih psiholoških lastnostih. Nordijski "rasi" ustreza t. i. "človek dosežkov". Zanj so značilne psihične poteze, kot so npr.: samoobvladovanje, molčečnost, hladnost ipd. Te so prav nasprotno značilnostim "človeka ponujanja" - tipičnega predstavnika mediteranske "rase". Slednji si namreč sila prizadeva narediti dober vtis, zato je vse njegovo vedenje podobno igranju pred občinstvom. Poleg tega navaja še "orientaloidni tip" človeka, ki navadno ne obvladuje lastnega telesa, ampak pogosto reagira nenadno in impulzivno. Bližnjevzhodnemu tipu manjka naravna eleganca. Je precej zamotan in nagnjen k vrtanju, medtem ko se vzhodni zvija nazaj kot kača, se uvija v svojo notranjost in od tam pazljivo izteguje svoje tipalke, ugotavlja Clauss (1933).

Psiho-rasnim potezam različnih tipov v Claussovi tipologiji naj bi ustrezale različne gestikulacijske in pozicijske značilnosti. "Nordijska gesta" naj bi bil izrazno skromna in prostorsko omejena. Nordijcem naj bi se namreč zdel nepotreben in neprimeren vsak telesni gib, ki ni ravno nujen za izražanje določenih vsebin. Njegovo uporabo pojmujejo kot izraz nekontroliranosti, ki jim zaradi njihove naravne zadržanosti ne ustreza preveč. V nasprotju z bogatim gestikuliranjem jim ugaja predvsem pokončna drža, ki naj bi izražala njihovo moč. Clauss zato označuje nordijce kot "falično raso". Njihova naklonjenost pokončnosti in vzravnosti naj bi se izražala celo v notranji opremi njihovih stanovanj, ki spodbuja njihovo vztrajanje v pokončni drži. To je razvidno predvsem iz naslanjal njihovih stolov, ki jim omogočajo, da sedijo vzravnano in se pri tem ne utrudijo.

Geste mediterancev označuje Claus kot igrive in elegantne. "Mediterski duši" naj bi namreč ustrezalo majhno in vitko mačje telo, ki omogoča svobodno gibanje pripadnikov mediteranske rase. Njihovi položaji in njihove geste so precej "odrski" in ob njihovem opazovanju se zdi, kot da bi se gugali in plesali. Podobno velja tudi za njihovo govorico, ki se bistveno razlikuje od govorice nordijcev. Slednji so namreč izločili iz nje vse zvoke, ki niso nujno potrebni za prepoznavanje njenega pomena.

Slog oziroma temeljne značilnosti gestikuliranja pripadnikov orientaloidne rase je po Claussu posledica njihove "eksplozivnosti" in pomanjkanja zadržanosti. Te lastnosti naj bi determinirala prevladujoča telesna zgradba rase, ki jo označuje Clauss kot izredno gibljivo, tanko in lahko. V "bližnjevzhodni rasi" prepozna težnjo po upogibanju kolena in lateralnih gibih trupa, medtem ko naj bi bila zgradba glave in vratu pri

"vzhodni rasi" takšna, da ne dopušča izvajanja gibov glave. Njihovo pojavljanje naj bi bilo zato izraz nasilja nad rasnim izraznim slogom.

Claussovi opisi telesnih značilnosti različnih ras, ki naj bi determinirali slog njihovega gestikuliranja, so prazni, nenavadni in notranje kontradiktorni. Zato bi težko označili njegovo delo "Rasse und Seele" (1933) kot znanstveno teorijo. Razen zbirke fotografij, ki jih je avtor selekcioniral pod vplivom lastnih pričakovanj, ni v njegovi knjigi nobenih dokazov za njegove ohlapne trditve o odnosu med raso in gesto. Tudi sam namreč priznava, da temeljijo predvsem na njegovi intuiciji.

Podobno pojmovanje zasledimo tudi pri O. Rutzu (1925). Njegov razisem temelji na t.i. "duhovnem" elementu, ki ga opredeljuje kot metafizični pritisk (Drang) k izražanju. "Duhovni element" naj bi potoval od posameznika do posameznika po kanalu. Toda Rutz ga žal ne opisuje, ampak poudarja le njegovo dednost, ki je podrejena posebnim, ne-biološkim zakonitostim.

Rutz (1925) navaja štiri "duhovne arhetipe":

- sferičnega,
- paraboličnega,
- piramidalnega in
- poligonalnega.

Pri vsakem od njih navaja njegove psihične in telesne (fizične) značilnosti, ki se vzajemno pogojujejo.

TABELA 2: Psihične in fizične značilnosti Rutzovih "arhetipov"

ARHETIPI	PSIHIČNE LASTNOSTI	FIZIČNE LASTNOSTI
sferični	• igrivost • hitra vzburljivost • emocionalna nestabilnost	• sferična glava • okrogla lobanja • okrogel obraz • konveksen nos • okrogle oči • kratke roke in noge
parabolični	• težka vzburljivost • počasnost • čut za mero • načrtovanje	• podolgovata lobanja • podolgovat obraz • dolg vrat • dolg, konkavno upognjen nos • podolgovate roke in noge • podolgovate dlani in podplati • podolgovate oči
piramidalni	• napetost • teatraličnost	• prevladovanje koničastih prehodov • majhna in ozka glava z ostrimi koti • koničast nos
poligonalni	• spremenljivost • visoka napetost • nenačrtnost • kaotičnost	• pošastna zgradba • poligonalna glava • oglato čelo • podolgovata lobanja • brezoblični nos • podolgovata zgornja polovica in široka spodnja obraza • zelo tanke noge • tipično "črnsko telo"

Pri vsakem psihofizičnem arhetipu naj bi se pojavljali značilni telesni gibi in telesne pozicije:

1. Gibi SFERIČNEGA človeka naj bi sledili principu loka ali krogle. Subjekt naj bi ukrivljeno držal svoje roke in dlani. Ta položaj naj bi pogojeval tudi njegove okrogle, živahne, hitre in tekoče geste. Prav takšni so njegovi gibi pri delu in njegova pisava. Sferični človek naj bi navadno izvajal svoje geste na transversalni ali vertikalni ploskvi in kazal tendenco, da v zaokroženih gibih obrača svoje dlani navzgor. Njegovi koraki naj bi bili kratki, hoja pa živahna in nemirna.

2. Za geste PARABOLIČNEGA človeka naj bi bilo značilno dolgo, parabolično zvijanje, počasnost in moč oziroma energičnost. Po obliki naj bi težile k eliptičnosti in praviloma potekale na vertikalni površini. Navadno naj bi bile centrifugalne in daljnosežne. Pri njihovem izvajanju naj bi subjekt držal dlani vertikalno. Izrazi njegovega obraza naj bi bili počasni in uniformni, njegovim gibom pri delu pa naj bi primanjkovalo dinamičnega zagona. So namreč dolgi in počasni. Adaggio in allegro sta v glasbi paraboličnega človeka počasnejša kot v glasbi sferičnega.

3. Geste PIRAMIDALNEGA človeka označuje Rutz kot ostre, natančne, počasne, in elastično napete. Nagibale naj bi se k hitremu menjavanju in njihov ritem naj bi bil pravilen. Pri njihovem izvajanju naj bi bile konice subjektovih prstov obrnjene navzgor. Njegova hoja naj bi bila energična in ostra, oster pa naj bi bil tudi ritem njegovega glasu. Njegova drža naj bi bila "potegnjena navzgor".

4. Geste POLIGONALNEGA človeka naj bi bile "napete do skrajnosti", nepravilne in zelo hitro spremenljive. Njegov glas naj bi bil teman in rezek, njegovi gibi pri delu pa polni kaotične divjosti.

Po določitvi temeljnih psiho-fizično-gestikulacijskih značilnosti vsakega od štirih temeljnih arhetipov, ki jih determinira predvsem njihov "duhovno-duševni" element (*das Seelisch-Geistige*), je Rutz oblikoval koncept, ki se ne razlikuje bistveno od bioloških teorij rase. Ta temelji na pojmu "ljudske individualnosti" (*Volksindividualität*), ki v avtorjevem pojmovnem repertoarju sovпада s pojmom "krvnega sorodstva".

Na podlagi svojega teoretičnega koncepta je napravil Rutz klasifikacijo modernih narodov. Te je umestil v štiri kategorije v odvisnosti od njihove pripadnosti enemu od omenjenih duševno-duhovnih arhetipov. Stare Rimljane, sodobne Italijane, Poljake in Romune je označil kot "sferične narode", paraboličnemu tipu naj bi pripadali predvsem Nemci, Angleži, Nizozemci, Švedski in Hindujci, piramidalnemu Stari Grki, moderni Francozi, Goti, Vandali in Mongoli, kategorija "poligonálnih narodov" pa naj bi vključevala veliko večino črnih skupin povsod po svetu.

Rutzova vrednostna orientacija pri ocenjevanju zgoraj navedenih arhetipov je jasno razvidna iz njegovih opisov, čeprav si avtor prizadeva, da bi ustvaril vtis objektivnega opazovalca, ocenjevalca in poročevalca. Pri tem poudarja, da je gibno in drugo vedenje vsake od štirih skupin podrejeno pravilom njenega duhovnega tipa neodvisno od družbenega okolja, v katerem živi.

Značilnost Rutzove knjige (kakor tudi številnih drugih knjig s tega področja) je odsotnost kakršnih koli empiričnih dokazov. Njegova spoznanja naj bi temeljila na "nekem določenem intuitivnem daru" (*einer gewissen intuitiven Begabung*), ki naj bi mu omogočal uvid v "*das Seelisch-Geistige*". Ta sposobnost seveda ni dana vsakomur, zato se pri znanstveni verifikaciji Rutzovega teoretičnega koncepta pojavlja problem njegove preverljivosti. Poleg tega Rutz ni uspel oblikovati koherentnega teoretičnega koncepta in v njegovem delu je še precej terminoloških nejasnosti.

Zametki mentalnega rasizma v teoriji geste

Ena najzgodnejših mentalno-rasističnih teorij espresivnih telesnih gibov je verjetno Gehringova (A. Gehring, 1908) teorija, ki jo je avtor predstavil v svoji knjigi o

temeljnih razlikah med pripadniki grško-latinske in tevtonske rase. Knjiga vključuje tudi nekaj avtorjevih ugotovitev oziroma prepričanj o njihovem motoričnem vedenju. Grško-latinski narodi (tj. Italijani, Španci, Francozi in Portugalci) naj bi bili živahni, zgovorni ter hitri v dejanjih in v spreminjanju razpoloženja, medtem ko naj bi bili Tevtoni (tj. Nemci in Angleži) zadržani, preudarni in oprezni v govorjenju in vedenju.

Vzroki za temeljne razlike med obema rasnima tipoma naj bi bili po Gehringu v "rasni mentaliteti" pripadnikov obeh diametralno nasprotnih ras. Poudarja, da "klasični duh" vsebuje malo idej in da so te tudi precej preproste. Zato ni obremenjen z množtvom vzporednih ali stranskih misli. Takoj ko pridobi glavna ideja nadzor nad drugimi idejami, se sprožijo inhibitorni mehanizmi, ki zavrejo vse druge ideje, kar omogoča izrazno lahkotnost pripadnikov "grško-latinske" rase. Ta naj bi se kazala tako v njihovem govorjenju kot tudi v njihovih telesnih gibih. V nasprotju z njimi trdi za pripadnike germanske rase, da je njihov duh navadno napolnjen z množtvom nasprotnih impulzov in misli, zato se na izrazni ravni pogosto pojavljajo zastoji oziroma mrtve točke. Germani naj bi svoje misli počasi prevajali v motorične gibe. Zato na gestualni ravni pri njih pogosto sploh ni mogoče opaziti nobenega rezultata. "Tevtonska zadržanost" naj bi bila rezultat bogastva in kompleksnosti misli, ki se morajo pred svojim izražanjem osvoboditi iz sklopa oziroma množice med seboj povezanih idej.

Spiritualno-rasistične teorije geste se pojavljajo tudi pri pripadnikih negermanskih narodov. Med njimi sta najpomembnejša Katalonec Rossell i Vilar (1930) in Francoz H. Neuville (1933). Oba trdita, da rasa ni nekaj biološkega, ampak je identična z "mentaliteto". Rossell i Vilar jo imenuje "intelektualna kultura" in meni, da je eden od elementov, ki omogočajo umetnost, znanost in družbeno življenje določene skupine ljudi. Domneva tudi, da je v nasprotju z individualnimi pripadniki določene rase kombinacija duh-rasa po svoji naravi nedostopna in večna. Njen primarni izraz so njene tipične geste, medtem ko so morfološke poteze (ki močnejše ali šibkeje korelirajo z gestami) sekundarnega pomena. Raso opredeljuje kot skupino ljudi z enako mentaliteto in enakimi gestami, pri čemer naj bi obe rasni kvaliteti ostali nespremenjeni tudi pod vplivom drugačnega družbenega okolja. Neuville ohranja Vilarjevo stališče, vendar ga skuša obogatiti še z interpretacijo živalskih gest, kjer ugotavlja podobno korelacijo med gestami in "mentaliteto".

Podobno stališče kot pri Vilarju in Neuvilleu zasledimo pri ameriškem sociologu L. A. Boettigerju (1938). Slednji namreč trdi, da sta gesta in obrazna ekspresija mnogo pomembnejša indikatorja rase kot običajne telesne značilnosti. Tudi Boettiger je (podobno kot Clauss in Rutz) prepričan, da je intuitivna metoda mnogo boljše od primerjalnega opazovanja in merjenja. Zato ga ne zanima vprašanje empirične preverljivosti njegovih spoznanj.

Temperamentno-rasne teorije geste

Pri proučevanju različnih teoretičnih poskusov pojasnjevanja razlik v gestualnosti z vidika "rase", "konstitucije", "temperamenta" in "značaja" se je treba ustaviti pri francoskem pisatelju Fouilléju (A. Fouillée, 1903). Njegovo delo predstavlja enega zgodnejših poskusov rasne interpretacije gibnosti. Fouillée domneva, da se pri vsakem narodu pojavi specifični "naravni značaj". Določala naj bi ga temperament in značaj njegovih pripadnikov, ki naj bi bila odvisna od "rasnega izvora" in fizičnega okolja.

Po Fouilléju naj bi se pri vsakem narodu pojavljali dve vrsti značajev: "notranji" oziroma psiho-fiziološki in pridobljeni oziroma psiho-socialni značaj. Temeljne razlike med značajmi različnih narodov, ki jih je Fouillée postuliral v svojem teoretičnem sistemu, so vodile v njihovo afektivno-gestualno karakterizacijo. Ta temelji na Hipokrat-

Galenovi teoriji temperamentov.

Italijani naj bi imeli kolerični temperament, zato naj bi se nagibali k notranji divjosti in impulzivnosti, kar se po Fouilléeju lepo izraža tudi v njihovi verbalni in gestualni retoriki. V nasprotju z njimi naj bi bili Angleži in Nemci flegmatični in njihov značaj naj bi bil v naravni harmoniji s podnebjem njihovih pokrajin. Fouillée domneva, da sta germanski temperament in podnebje germanskih dežel glavna razloga za "otopelo občutljivost" Angležev in Nemcev, ki je v skrajnem nasprotju z "emocionalno eksplozivnostjo" žolčnih Italijanov in "emocionalno ekspanzivnostjo" sangviničnih Francozov. Toda oba zgoraj omenjena dejavnika sta po Fouilléejevem mnenju manj pomembna od faktorja "rasne dednosti". Poleg tega naj bi se pri Francozih zaradi njihovega sangviničnega temperameta pogosto pojavljale "živahne in gibljive strasti", medtem ko naj bi njihova čustva hitro oziroma "deroče" "tekla" skozi ves organizem in tako proizvajala geste, ki nemudoma izdajo notranje vtise.

Podobno teorijo je razvil nemški lingvist V. Hehn (1867), ki pripisuje razlike v gestikuliranju razlikam v zgradbi okostja in temperaturi krvi. Italijansko okostje naj bi bilo po Hehnovem mnenju lažje in nežnejše od nemškega in naj bi zato pospeševalo odgovore živčno-motoričnega sistema. V nasprotju s psihično in telesno gibljivostjo odzivnih in vročerkvni Italijanov naj bi bili psihični procesi limfatičnih Nemcev in geste, ki jih spremljajo, počasni. Izražali naj bi namreč napor, ki je potreben za njihovo izvedbo.

K. Skraup (1908) je postuliral pet določiten dejavnikov gest in drugih telesnih gibov: intelekt, poklic, temperament, kulturo in raso. Neodvisno od njih je predpostavljal še nekakšno občo korelacijo med živahnostjo duha in gibanja. Obe naj bi namreč naraščali v premem sorazmerju. Kot dokaz za svoje trditve je navajal rezultate lastnih (nesistematičnih) opazovanj. Na njihovi podlagi je sklepal, da je telesno izražanje, ki ga opazimo pri kmetih, kvalitativno in kvantitativno skromnejše od izražanja prebivalcev malega mesta. Najbogatejše naj bi bile geste prebivalcev velikih mest.

Skraup navaja tudi nekaj bistvenih medskupinskih razlik v tipičnih lastnostih gest različnih poklicev. Učiteljeve geste naj bi bile po Skraupu počasne, umerjene in organizirane, umetnikove lahkotne, elastične in plastične, kovačeve prostorsko bogate in odločne, krojačeve kratke, geste vojaških vodij pa naj bi bile energične. Na podeželju naj bi bile geste mnogo bolj enotne, saj tam ni skoraj nobene profesionalne diferenciacije. Zato naj bi bile nerazčlenjene, okorne in toge.

"Profesionalna klasifikacija" gest je smiselna predvsem tedaj, ko se ocenjevanje nanaša na strogo selekcionirane gibe in vključuje le tiste, ki jih izvaja subjekt pri opravljanju svojega poklica. Toda teh ni mogoče obravnavati kot geste, saj imajo izključno samo instrumentalno funkcijo. To jih že po definiciji izključuje iz kategorije gest. Do neke mere lahko gibi, ki jih subjekt dolgo in nepretrgoma izvaja ter jih mora stalno ponavljati, določajo tudi njegovo artikulirano izražanje in neverbalno govorico. Vendar tak "poklicni determinizem" ni uporaben pri poglobljenem, znanstvenem proučevanju govornice telesa. Zato tudi Skraup ne vztraja pri poklicu kot edinem dejavniku telesno izraznega vedenja. Njegovo opisovanje značilnosti gest, ki prevladujejo pri različnih poklicnih profilih, namreč prehaja v novo klasifikacijo, ki temelji na rasi in njenih značilnostih.

Skraup vključuje v svojo "rasno klasifikacijo" gest kriterij "intelekt". V njegovem opisu "rasno determiniranih gest" dobi odločilen pomen raven mentalitete namesto ravni živahnosti. Čim bolj divji in manj inteligentni so ljudje, tem bolj naj bi bilo njihovo telesno izražanje podobno živalskemu. V okviru evropske rase razlikuje Skraup različne skupine narodov, ki se razlikujejo po moči in obliki telesne ekspresije.

1. Za Italijane, Francoze in Romune sta po Skraupu značilna izredno močno telesno izražanje in bogata oblika gest.

2. Nemci, Holandci in Flamci se izražajo s srednjo močjo in oblika njihovih gibov je izredno bogata.

3. Angleži, Skandinavci in Danci se izražajo umirjeno in oblika njihovih telesnih izrazov je bogata.

4. Poljaki in Čehi manifestirajo izredno malo izrazne moči, medtem ko je oblika njihovih izraznih gibov izredno bogata.

5. Izrazno najskromnejši so po Skraupu Rusi, saj je njihovo izražanje šibko in oblika njihovih gibov skromna.

6. Na skrajni konec svoje rasne klasifikacije umešča avtor Špance, Portugalce, Bolgare, Srbe, Albance in Armence. Zanje naj bi bilo značilno ekstremno močno telesno izražanje, oblika njihovih gibov pa naj bi bila skromna.

Rasni karakterizaciji gest sledi v Skraupovem teoretičnem sistemu njihova temperamentna karakterizacija, ki temelji na Hipokrat-Galenovi tipologiji temperamentov. Gibi sangviničnega tipa naj bi bili "živahni, hitri in okrogli", gibi koleričnega tipa okorni in togi, gibi flegmatičnega tipa "kratki" in "leni" ter gibi melanholičnega tipa "počasni".

Po Skraupovem mnenju naj bi imela vsaka "kultura" (tako kot tudi vsaka "rasa") svojo obrazno in telesno govorico. Avtor namreč trdi, da so bile geste starih Hindujcev, Babiloncev, Egipčanov in Feničanov "široke in previdne", medtem ko so bile geste Grkov in Rimljanov zlate dobe "zelo ekspresivne" in "zelo okrogle". Po orientalizaciji Grčije in germanizaciji Rima so postale geste Grkov "mehke", geste Rimljanov pa "divje" in "grobe". Geste Tevtonov so bile po Skraupu takšne kot njihov značaj: močne in odločne. Vendar so postale pod vplivom krščanstva in mediteranske naklonjenosti ceremonialnosti bolj prefinjene, mehkejše, raznolike in mnogooblične (multiformne).

Vse Skraupove trditve o gestah preteklih kultur temeljijo na njegovih študijah njihovih umetnin. Rasne, temperamentne, poklicne in kulturne determinante gibnega izražanja so po Skraupovem mnenju sekundarnega pomena. Bistven dejavnik gestikulacije oziroma njena podlaga je namreč "intelekt".

Najvplivnejša teorija geste, ki temelji na Hipokrat-Galenovi teoriji temperamentov, je prav gotovo Kretschmerjeva teorija (E. Kretschmer, 1925), saj so pod njenim vplivom nastale še številne druge teorije geste in osebnosti. Kretschmer trdi, da je oblika gest in drugih telesnih izrazov odvisna od posameznikove konstitucije in njegovega značaja oziroma temperamenta. Konstitucijo opredeljuje kot zbirko vseh fizičnih kvalit, ki je odvisna od dednosti, medtem ko opredeljuje značaj kot množico afektivnih in voljnih reaktivnih možnosti. Ta ne vključuje le dednih dispozicij, ampak tudi fizične in psihične vplive, ki so izpeljani iz okolja. Obe determinanti telesnih gibov, tj. konstitucijo in karakter naj bi determiniral rasni izvor.

Kretschmerjeva konstitucionalna teorija osebnosti temelji na njegovi fizični kategorizaciji ljudi v štiri skupine oziroma telesne tipe: piknični, atletski, leptosomni in displastični tip. Avtor jih tudi natančno opisuje.

1. Piknični tip je majhen in čokat. Ima velik trup, kratke noge, okrogle prsi, okrogla ramena ter kratke dlani in stopala.

2. Atletski tip ima proporcionalno razvit trup in ude, široka ramena ter velike dlani in stopala.

3. Astenični ali leptosomni tip je visok in vitek. Ima ozek prsni koš, dolge noge, podolgovat obraz, dolge in ozke dlani ter dolga in ozka stopala.

4. Displastični tip je disproporcionalen do meje abnormalnosti.

Štirim konstitucionalnim tipom ustrežata dva tipa temperamenta: cikloidni in

shizoidni tip. Oba pojmuje Kretschmer kot normalna tipa, vendar vključujeta lastnosti, ki lahko v primeru svoje ekstremne izraženosti preidejo v psihozo. Cikloidni temperament namreč implicira določene značilnosti manično-depresivne psihoze, shizoidni pa nekatere značilnosti shizofrenije. Prvega, ki sovпада s pikničnim tipom na konstitucionalni ravni, opisuje Kretschmer kot živahnega in družabnega, drugega (leptosomnega oziroma asteničnega) pa kot tihega, zadržanega in vase zaprtega. Rasno prevladuje piknično-ciklotimni tip med mediteranci, leptosomno-shizotimni pa med nordijci.

Telesni gibi piknično-ciklotimnega tipa so po Kretschmerju okrogli, tekoči, naravni in ustrezajo dražljajem, medtem ko so telesni gibi leptosomno-shizotimnega tipa zadržani, ohromljeni, odmerjeni, robati, togi in ne ustrezajo dražljajem. Kretschmer poudarja, da je zadržanost ena od dednih posebnosti shizoidnih družin. Sovpadala naj bi z njihovo vrojeno vojaško togostjo v gibanju in izražanju. Te lastnosti naj bi se pojavile pri rasno-temperamentnih tipih tudi tedaj, ko jih ne gojijo ali jih poskušajo celo preprečiti.

Kretschmerjeva teorije je ena najpodrobnejših in najbolj sistematičnih teorij geste, ki je hkrati tudi osebnostna teorija z določenimi psihopatološkimi implikacijami. Zato je ob svojem nastanku močno odjeknila v tedanjih strokovnih krogih. Toda njen avtor (kakor tudi večina drugih avtorjev rasnih teorij geste) svojih kategoričnih izjav ni utemeljil z nobenimi trdnimi in neovrgljivimi dokazi.

S svojo konstitucionalno teorijo osebnosti je Kretschmer med drugim vplival tudi na W. Böhleja (W. Böhle, 1929). Ta je poskušal pri interpretaciji človekovega gibnega izražanja integrirati več različnih konceptov:

- Kretschmerjevo teorijo,
- neofrenološko pojmovanje nemškega slikarja Huterja,
- antično Hipokrat-Galenovo teorijo temperamentov in
- biološka proučevanja različnih ras.

Böhle domneva, da Gall svojega postulata o korelaciji med telesno obliko in intelektualnimi sposobnostmi ni dovolj dobro razvil. Gall namreč predpostavlja obstoj sedemindvajsetih mentalnih sposobnosti, ki jih umešča v različne predele lobanje. V nasprotju z njim trdi Böhle, da obstaja sedemdeset psihičnih con, ki jim pripadajo različne telesne regije.

Po Böhleju ima vsako človeško bitje svojo somatsko in psihično konstitucijo. Slednje sestavljajo "notranji" procesi človeške duševnosti, ki jih je mogoče povnanjiti v materialnem svetu. Njihove eksternalizacije bi lahko pojmovali kot vidne simbole nevidnih "idej". Vplivi okolja učinkujejo na subjektovo vedenje v manjši meri kot njegov "notranji" značaj, ki oblikuje njegove izkušnje.

V odvisnosti od posameznikovega "notranjega" značaja razlikuje Böhle tri psiho-telesne tipe:

1. afektivni tip (*Gemutstypus*),
2. motorični tip (*Bewegungstypus*) in
3. perceptivni tip (*Empfindungstypus*).

Böhlejevi psiho-telesni tipi ustrezajo Muellerjevi delitvi življenjskih sil na vegetativne, motorične in senzorne sile ter Kretschmerjevi delitvi konstitucionalnih tipov na piknični, atletski in astenični tip. Böhle navaja tudi temeljne značilnosti vsakega od navedenih treh tipov:

1. Za AFEKTIVNI TIP naj bi bili značilni predvsem tihost in mirnost. Nagibal naj bi se k ubiranju srednje poti. Zato v njegovem vedenju nikoli ne zaznamo niti ekspanzivnosti niti kontemplativnosti. V izražanju lastnih čustev naj bi ne bil ekstremističen. Izogibal naj bi se teatraličnosti, vendar tudi brezčutnosti in flegmatičnosti. Afektivni psihofizični tip navadno ne opravlja poklicev, ki zahtevajo precej

telesnih gibov. Njegove kosti in njegovo tkivo so namreč takšni, da mu ne dopuščajo pretirane fizične aktivnosti. Ustreza mu alpska rasa, dober primer zanj pa je po Böhlejevem mnenju tudi vzhodni Žid.

2. Pri **MOTORIČNEM TIPU** naj bi se po Böhleju pojavljali dve konstitucionalni pod-varianti:

a) flegmatični tip, ki ustreza nordijski rasi, ter

b) sangvinični tip, ki ustreza mediteranski rasi. Slednja vključuje južne Francoze, Špance, Italijane in Žide.

Ad a) Flegmatični tip opisuje Böhle kot preračunljivo hladnega, umirjenega, resnega, togega in zadržanega. Njegove psihične lastnosti naj bi se izražale tudi v njegovih telesnih gibih, ki so počasni in preudarni, medtem ko gestikuliranja pri flegmatičnem tipu skoraj ne opazimo.

Ad b) Za sangvinični tip naj bi bila značilna izredna razgibanost. Böhle poudarja, da spremljajo vse njegove besede živahne geste ter da v njegovem izražanju lastnih občutij in idej govori vse njegovo telo. Ta lastnost naj bi temeljila na sangvinikovih vrojenih izraznih sposobnostih. Böhle zato označuje njegove geste kot "gledališke" geste in poudarja nesorazmerje med intenziteto njegovega psihičnega življenja in njegovim telesnim izražanjem.

Razlika v gestikuliranju obeh podvariant motoričnega konstitucionalnega tipa naj bi bila izraz razlik v zgradbi njunih okostij. Motorični pritisk je namreč v obeh skupinah enako močan, toda narava flegmatikovih kosti zavira ali celo preprečuje mišične gibe, medtem ko jih narava sangvinikovih kosti olajšuje oziroma pospešuje.

3. Za tretji, **PERCEPTIVNI PSIHOFIZIČNI TIP** je po Böhleju značilno močno in krčevito "notranje" afektivno življenje, vendar so njegove izrazne sposobnosti šibke. Zato perceptivni tip pogosto zadržuje svoje emocije v lastni notranjosti, saj se ni sposoben orientirati navzven. Njegovo gestikuliranje ne sovпада z njegovim šibkim okostjem.

Za konec je treba opozoriti na dejstvo, da so Böhlejeve trditve (kakor tudi trditve številnih drugih rasno orientiranih teoretikov geste) strogo spekulativne narave, saj si avtor ne prizadeva ponuditi kakršnega koli dokaza zanje.

Ocena rasnih in konstitucionalnih teorij govornice telesa

Večina t.i. rasnih teorij geste je obarvana rasistično in na podlagi podrobnejšega proučevanja nekaterih od njih lahko z gotovostjo trdimo, da jim ne moremo pripisati posebno visoke objektivnosti in veljavnosti, ki veljata za najosnovnejša kriterija sprejemljivosti določene teorije v znanstveno-teoretski sistem. Njihova največja pomanjkljivost je predvsem v tem, da se njihovi avtorji ne morejo otresti samovšečnega prikazovanja lastne perspektive kot edinega možnega in sprejemljivega izhodišča za izgradnjo teorije geste ter se postavljajo na pozicijo vsevednega poznavalca oziroma samozanega arbitra. Ta naj bi bil zaradi svoje intuitivne sposobnosti eden redkih izbrancev, ki so sposobni za prepoznavanje temeljnih razlik med rasami.

Z zavračanjem merodajnosti empiričnih dokazov in s trditvijo, da je za proučevanje rasnih značilnosti potreben poseben "intuitivni dar", se rasistični teoretiki geste spretno izognejo klasičnemu (znanstvenemu) načinu testiranja hipotez. Njihove postavke namreč v večini primerov niso in ne morejo biti preverljive, saj lahko "neobdarjenemu" kritiku vedno očitajo nepristojnost za njihovo ocenjevanje.

Večina rasističnih izjav ni vredna resne obravnave, saj temeljijo na emocionalni ali politični pristranskosti (Kovačev, 1994). Nekatere od njih so v svoji iracionalnosti še najbolj podobne sanjskim fantazijam. Sem umeščamo npr. Claussove formulacije:

"rasni" stol, "rasna" pokrajina in "rasno" oblačilo ter Rutzove "eliptične duše", "sferične drže" in "poligonična telesa". Take in podobne formulacije sicer doprinašajo k barvitosti teksta in njegovi literarni vrednosti, vendar nimajo nobene znanstvene veljave. Njihova uporaba priča o precejšnji pesniški nadarjenosti njihovih avtorjev ali vsaj o njihovi sposobnosti za metaforično izražanje (kar je vsekakor zavidljiva kvaliteta). Vendar doprinaša tudi k njihovi diskvalifikaciji v znanstvenih krogih in indirektno nakazuje njihovo nesposobnost za objektivno proučevanje realnosti. Zato bi lahko o velikogermansko-rasističnih teoretikih geste nekoliko pikro pripomnili, da bi bilo zanje morda bolje, če bi ostali zvesti svoji nordijski "molčečnosti" in "zadržanosti" (Kovačev, 1993).

Rasnim teorijam govornice telesa navadno očitajo predvsem dve pomanjkljivosti:

1. spekulativnost in
2. preplavljenost s konceptualnimi fikcijami.

Spekulativnost rasnih teorij

Večino trditev o gestualnih značilnostih različnih rasnih skupin bi lahko označili kot čisto spekulacijo. Edini dokazi zanje so nejasni vtisi njihovih avtorjev, ki so posledica njihovega nesistematičnega in rasistično usmerjenega opazovanja. Na njihovi podlagi so rasni teoretiki geste oblikovali tipološke kategorije s pomočjo logične abstrakcije. Zato so njihove karakterizacije pogosto zgolj ohlapne generalizacije in temeljijo na opazovanju izoliranih primerov.

Razen nekaterih fotografij, ki se pojavljajo v Claussovem delu in ki jih je avtor subjektivno selekcioniral na podlagi svoje "intuicije", ni v rasistično obarvanih teorijah geste nobenih namigov o tem, kako bi bilo mogoče empirično preveriti njihovo veljavnost. Ta očitek bi sicer lahko zavrnili kot nezadosten in mu ne bi pripisovali prevelike teže, če bi bile trditve rasistično naravnanih teoretikov integrirane v koherentne teoretične sisteme in če problematika, ki jo obravnavajo, ne bi bila tako sila sporna. Avtorji se namreč pri svojem proučevanju ne morejo otresti nekaterih rasnih predsodkov. To je v znanosti popolnoma nesprejemljivo, saj lahko povzroči naravnost groteskno izkrivljanje podatkov. Zato se je treba pri načenjanju kočljivejših tem opirati na empirična opazovanja, opise in kvantitativne primerjave podatkov med seboj. Toda rasistično naravnani teoretiki zavračajo te postopke in se sklicujejo predvsem na lastno "podzavestno intuitivno sposobnost" (Claus) ali na metafizično percepcijo "notranjih sil" in "arhetipov" (Rutz).

Konceptualne fikcije v rasnih teorijah

Rasni teoretiki geste vpletajo v svoj teoretski besednjak precej konceptualnih fikcij, ki ne spadajo v resne znanstvene razprave (npr. "prometejski značaj", ki ga zasledimo pri Lenzu). Nejasnost, ki je posledica uporabe metafizične terminologije, še dodatno povečuje tendenca po svobodnem medsebojnem zamenjevanju različnih konceptualnih fikcij in odsotnost njihovih jasnih opredelitev. Zato lahko večini rasnih teorij geste očitamo, da njihove konceptualne fikcije dobesedno izpodrivajo druga drugo, kar je verjetno posledica pretiranega zanosa njihovih avtorjev. Ta jim namreč onemogoča vzdrževanje kritične razdalje do lastnega teksta. Poleg tega lahko očitamo rasistično naravnanim teoretikom geste še nagnjenost k precej neobremenjenemu medsebojnemu zamenjevanju bioloških, psiholoških in kulturoloških terminov, kar še dodatno doprinaša k nejasnosti njihovih tekstov in k zmedbi pri poskusih njihovega ovrednotenja.

LITERATURA

- Berger, W. (1954). Was ist die Rasse? Mit Berücksichtigung des jüdischen Rassenproblems. Wien: Verlag Gsur & Co.
- Berry, B. (1940). The concept of Race in Sociology Books. Social Forces.
- Böhle, W. (1929). Die Körperform als Spiegel der Seele. Leipzig und Berlin: Tübnner.
- Clauss, L. F. (1925). Die Nordische Seele. München: Lehmanns Verlag.
- Clauss, L. F. (1933). Rasse und Seele. Eine Einführung in den Sinn der leiblichen Gestalt. München: Lehmanns Verlag.
- Efron, D. (1941). Gesture and Environment. New York, Holt: Rinehart and Winston.
- Gehring, A. (1908). Racial Contrasts. Distinguishing Traits of the Graeco-Latins and Teutons. New York and London: Putnam's Sons.
- Günther, H. (1925). Rassenkunde des deutschen Volkes. München: Lehmanns Verlag.
- Günther, H. (1927). Rasse und Stil. München: Lehmanns Verlag.
- Günther, H. (1930). Rassenkunde des jüdischen Volkes. Bd. 8. Bewegungen und Gebärden der Juden. München: Lehmanns Verlag.
- Hurwicz, E. (1920). Die Seelen der Völker. Gotha: Perthes Verlag.
- Kovačev, A. N. (1993). Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1994). Družbene in kulturne determinante telesnih gibov. Psihološka obzorja, 3 (2), 73-85.
- Kretschmer, E. (1925). Körperbau und Charakter/Physique and Character. New York, Harcourt: Brace.
- Neuville, H. (1933). L'Espece, la Face et le Métissage en Anthropologie. Paris: Masson et Cie.
- Rutz, O. (1925). Vom Ausdruck des Menschen. Hanover: Kapman Verlag.
- Skraup, K. (1908). Mimik und Gebärdensprache. Leipzig: Weber Buchhdlg.